گونه‌شناسی چهارصفه‌های تاریخی روستای دوسیران

نادیا عشایری*، بهزاد وثیق**

تاریخ دریافت مقاله:	**۱۳۹۸/۱۰/۲۱**
تاریخ پذیرش مقاله:	**۱۳۹۹/۰۲/۲۵**

چکیده

معماری روستایی همسازترین پاسخ‌های کالبدی را به محیط و فرهنگ ساخت داده است. تنوع در کالبد و سازمان‌دهی فضایی معماری روستایی حاصل این پاسخگویی است. معماری روستایی مناطقی با اقلیم سرد کوهپایه‌ای ایران، به‌واسطه مقابله با شرایط اقلیمی، جغرافیایی ویژه، نوع معیشت بومی و مواردی ازاین‌دست، تصویری دیگر از سازمان‌دهی و شکل فضا را نسبت به سایر روستاهای ایران نمایش داده است. گاه این سازمان‌دهی به تولید نوعی ویژه و هویت‌مند از قرارگیری و انتظام فضایی می‌رسد. روستای دوسیران در شهرستان کوه‌چنار ازاین‌دست روستاهاست که به‌واسطه اقلیم، نوع فناوری ساخت، روابط اجتماعی و جغرافیایی محیط، از منظر روستایی و روابط فضایی ویژه‌ای برخوردار است. این روستا در منطقه کوهمره نودان در نزدیکی کازرون و در محدوده تاریخی شهر ساسانی بی-شاپور قرار گرفته است. در این مقاله با تکیه‌بر روش پیمایشی و موردکاوی، تلاش شده است تا با مشاهدات شخصی، برداشت میدانی و بررسی اسناد و اطلاعات در تاریخچه و معماری روستا، به بررسی معماری مسکونی روستای دوسیران پرداخته شده و عوامل شکل‌دهنده به کالبد عمارت‌های چهارصفه آن بازشناسی شود. نگارندگان تلاش دارند با مقایسه تطبیقی بین سازمان‌دهی فضایی چهارصفه‌ها و جزئیات ساختی آن مانند نحوه پوشش و ساخت ابنیه، در ابتدا به این سؤال پاسخ گویند که گونه‌های معماری مسکونی در روستای دوسیران کدامند و پس از آن این مطلب مورد سنجش قرار گیرد که ویژگی‌های چهارصفه‌ها چگونه می‌تواند یک نوع از معماری مسکونی روستایی را بیان نماید؟ بررسی اولیه نشان می‌دهد که چهارصفه‌های دوسیران بنابر دلایل اقلیمی و امنیتی، فاقد هرگونه نورگیر و بازشو هستند و جهت‌گیری خانه‌ها براساس جهت باد غالب زمستانه شکل یافته است. همچنین ورودی‌ها بنا بر اساس مؤلفه‌های ایمنی، اقلیمی و فرهنگی کوتاه‌تر از حد معمول ورودی در معماری روستایی و برابر با ۱۴۰ سانتی‌متر ساخته شده است. نتایج نشان می‌دهد؛ الگوی سازمان‌دهی فضایی در چهارصفه‌های دوسیران، بر پایه عوامل ریشه‌های تاریخی معماری بومی روستا، اقلیم و زمینه‌ساخت، شکل یافته و در این میان به یک گونه از ساخت فضایی دست یافته شده است.

کلمات کلیدی: معماری مسکونی، روستای دوسیران، الگوی چهارصفه.

* دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه صنعتی جندی‌شاپور دزفول، دزفول، ایران.

** عضو هیئت علمی گروه معماری دانشگاه صنعتی جندی‌شاپور دزفول، دزفول، ایران. vasiq@jsu.ac.ir

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری خانم نادیا عشایری به راهنمایی آقای بهزاد وثیق در گروه معماری دانشگاه صنعتی جندی‌شاپور دزفول انجام پذیرفته است.

مقدمه

بافت و معماری روستایی براساس شرایط زمینه‌ای ازجمله جغرافیا، اقلیم و یا منابع زیستی شکل گرفته است (Sarabi & Molanaei, 2016). بااین‌حال راه‌حل‌های پاسخگویی به این ضرورت‌های عملکردی عموماً یکسان نیست و این مطلب باعث ایجاد تنوع قابل توجهی در منظر و معماری روستاهای ایران شده است. در معماری مناطق سرد کوهستانی، شکل خاص زمین، اقلیم، نوع خاص مصالح و تکنولوژی ساخت باعث تفاوت شکلی این گونه سکونتی از نمونه‌های دشتی و یا جلگه‌ای بوده است (Shakoor, 2011, 1523). در این تحقیق تلاش شد تا با معرفی روستای دوسیران از توابع شهرستان کوه‌چنار، ضمن شناخت ابعاد کالبدی و ساختاری روستا، به معرفی گونه‌ای ویژه از سازمان‌دهی فضایی به نام «الگوی چهارصفه» بپردازند. شکل، فناوری ساخت و نحوه قرارگیری معماری مسکونی روستا می‌تواند علاوه بر دیدگاه میراثی ـ حفاظتی، راهبرد و راهکارهایی جهت بازسازی این نوع معماری مسکونی روستایی باشد.

سؤالات پژوهش

در این پژوهش، ابتدا با اندازه‌گیری دقیق میدانی معماری‌های مسکونی چهارصفه به تهیه نقشه از ساختمان‌های چهارصفه پرداخته شد. سپس با مقایسه تطبیقی نقشه‌ها به چرایی و چگونگی این نوع ویژه سازمان‌دهی فضایی پرداخته تا دریافته شود که:

– گونه‌های معماری مسکونی در روستای دوسیران کدامند؟

– ویژگی‌های معماری الگوی چهارصفه روستای دوسیران چیست؟

– ویژگی‌های چهارصفه‌ها چگونه می‌تواند یک نوع از معماری مسکونی روستایی را بیان نماید؟

پیشینه پژوهش

در زمینه بررسی معماری روستایی خانه‌های دوسیران تحقیقی تاکنون به‌صورت علمی انجام نپذیرفته است.

ادبیات موضوع

در ابتدا لازم است تا به بررسی مفاهیم پایه تحقیق پرداخته شود. علت اهمیت تبیین این مفاهیم تفاوت ماهوی و شکلی الگوی چهارصفه دوسیران با سایر سکونت‌گاه‌های چهارصفه در ایران است. به‌عبارتی‌دیگر علی‌رغم تشابه واژه‌گانی، بااین‌حال در کارکرد، فرم و انتظام فضایی، چهارصفه‌های مورد مطالعه ویژگی متفاوتی بیان می‌کنند.

مفهوم چهارصفه

کهن‌ترین الگو در خانه‌سازی ایران، چهارصفه (چهار چفته) بوده و این الگو دارای یک فضای میانی چهارگوشه و چهار ایوان [صفه] در چهار پهلوی آن می‌باشد (معماریان، ۱۳۹۲، ۱۴۹). اصطلاح چهارصفه را می‌توان برای اتاق یا چهارطاق صلیبی شکل یا تالار مستطیل به‌کار برد که با چند طاق پوشیده شده باشد (کیانی، ۱۳۷۷، ۸).

درباره معرفی چهارصفه تحقیقات متعددی صورت گرفته است. غفاری (۱۳۷۹)، به بررسی الگوی چهارصفه زواره پرداخته و بر این عقیده است که الگوی چهارصفه کهن‌ترین الگوی مشخص و تکرارشده معماری مسکونی ایران است. دانش‌دوست (۱۳۷۷) با بررسی چهارصفه‌های طبس پرداخته است. بااین‌حال وی در زمینه تحلیل و پژوهش در زمینه چهارصفه اقدامی ننموده و تنها به معرفی این الگو پرداخته است. برخی تحقیقات نیز ناظر به بررسی کلی مفهوم چهارصفه هستند (توسلی، ۱۳۹۵ و معماریان، ۱۳۹۱). فرزانه و دیگران (۱۳۹۶) به بررسی و طرح مرمتچهارصفه‌های شهریاری و بهمردی در روستای

مزرعه کلانتر یزد می‌پردازند. طباطبایی‌زواره و دیگران (۱۳۹۷)، با طرح سه شاخص هندسه، تناسبات عددی و تغییر شکل پلان به بررسی الگوی چهارصفه و حوض‌خانه در معماری مسکونی زواره پرداخته‌اند. تحلیل ایشان نشان داده است که مجموع مساحت بازوها، نسبت ارتفاع فضای مرکزی به ارتفاع بازوها و هندسه پلان، حوض‌خانه و چهارصفه تفاوت‌های اشکاری با هم داشته‌اند. بااین‌حال، غلامی و کاویان، (۱۳۹٤) با تقسیم‌بندی شکلی چهارصفه به هندسه‌های مربع و هشت و نیم هشت، شکل هندسی آن را عامل اصلی تعیین نسبت توده به فضا و نیز سامانه دسترسی به اتاق‌ها می‌دانند. به عقیده ایشان، حوض‌خانه‌ها از گونه-هایی هستند که از تحولات کالبدی چهارصفه نشأت می‌گیرد. همچنین غلامی و کاویان (۱۳۹٦)، در تکمیل مطالعه پیشین، بر این باورند که حیاط‌های کوچک و تالارهای بزرگ در خانه‌های مناطق مرکزی و گرم و خشک گونه‌هایی از چهارصفه محسوب می‌شوند. به عقیده جودکی عزیزی، و دیگران (۱۳۹۳)، طرح چهارصفه، علاوه بر آنکه به کارکردهای گوناگون پاسخ مناسب داده است؛ نیازهای اقلیمی و محیطی سازندگان را نیز به شایستگی مرتفع ساخته است. ایشان چهارصفه‌ها را به دو گونه دارای میانسرا و یا بدون میانسرا، شامل نه‌بخشی و پنج‌بخشی، تقسیم می‌نمایند. در تحقیقاتی دیگر جزئیات عناصر سازنده چهارصفه‌ها بررسی شده‌اند. رهروی پوده و دیگران (۱۳۹۸) با تحلیل شکلی خانه‌های چهارصفه به اثرگذاری آن بر سایر گونه‌های خانه‌های درون‌گرای اصفهان پرداخته‌اند.

این مطالعات عمدتاً درباره چهارصفه‌های اقلیم شهرهای خشک کویری، شامل زواره، میبد، اردکان، بشرویه، طبس، اصفهان، کاشان و یزد بوده و تاکنون پژوهشی پیرامون چهارصفه‌ها در زمینه اقلیم سرد و کوهستانی صورت نگرفته است.

معرفی روستای دوسیران

دوسیران روستای هدف گردشگری در شهرستان کوه‌چنار، در ۲۲ کیلومتری شهر قائمیه، در منطقه‌ی کوهستانی واقع است و از سمت شمال توسط سلسله کوه‌های «شاه‌نشین» و «تاسک»، از سمت جنوب توسط رشته‌کوه‌های «دورک»، از سمت غرب توسط ارتفاعات «ارزنگ» و «کوه‌زرد» و از سمت شرق توسط کوه «سرک» محصور شده است (تصویر شماره ۱). اقلیم روستای دوسیران سرد و کوهستانی و پوشش گیاهی آن درختان بنه، بلوط و بادام کوهی است (اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون، ۱۳۹۸).

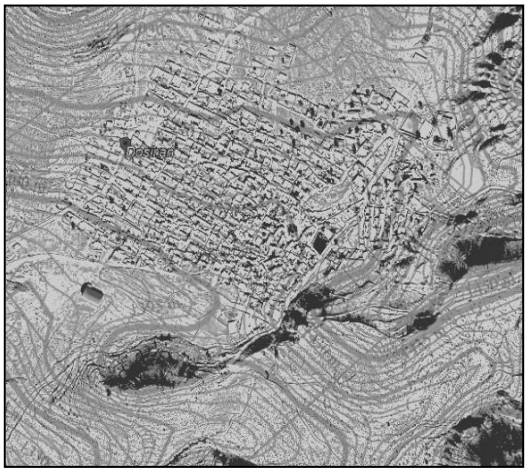

ت ۱. قرارگیری دوسیران میان کوهستان.

روستا دارای ۳ بخش اصلی شامل اراضی کشاورزی، منطقه مسکونی و باغستان می‌باشد که به ترتیب در مجاورت جاده اصلی، در منطقه کوهستانی با فاصله ۹ کیلومتر از جاده و در ارتفاعات با فاصله ۸ تا ٦۰ کیلومتر از بخش مسکونی قرار گرفته‌اند. بخش کمی از باغستان نیز به‌صورت پراکنده در مجاورت بخش مسکونی قرار گرفته است (تصویر شماره۲).

روستای دوسیران ۱۱۵۰ نفر جمعیت و ٤۲۰

خانوار دارد. این روستا دارای ۱۱ اثر ثبت ملی شامل ۷ عمارت چهارصفه (جدول شماره ۱)، ۳ قبرستان تاریخی و یک آب‌انبار مربوط به دوره‌های ساسانی، ایلخانی، صفوی و قاجار است. علی‌رغم اشارات برخی منابع به نسب روستا به قدمت ساسانی، اطلاعات دقیقی از تاریخچه شکل‌گیری روستا در دست نمی‌باشد، بااین‌حال می‌توان وجود تهرنگی شبیه به کاخ و معابد ساسانی را از حیث شکل و مصالح مشاهده نمود.

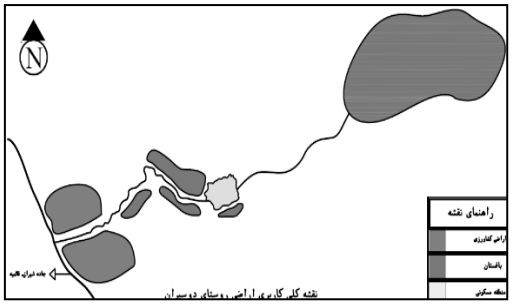

ت ۲. نقشه کاربری اراضی روستای دوسیران.

نام عمارت چهارصفه	قدمت	شماره ثبت	تعداد طبقات	مساحت	ابعاد کلی			تعداد ورودی	جبهه ورودی
					طول	عرض	ارتفاع		
نادری (غلامحسین)	ایلخانی	۲۰۹۳۳	۲	۳۲۶	۱۹.۷	۱۳.۳	٦.۱	٤	جنوب‌غربی، شمال‌شرقی
نادری (عبدالسلام)	ایلخانی	۲۳۹۰۲	۱	۲۳۲	۱۷.۵	۱۳.۳	٤.۵	۲	شمال‌غربی، جنوب‌غربی
بازدار	ایلخانی	۲۰۷۸۷	۱	۱۷۲	۱٤.۳	۱۲	۵	۱	جنوب‌شرقی
دشتی	ایلخانی	۲۰۹۳۵	۱	۱۷٦	۱۳.۳	۱۳.۳	٤.۸	۱	جنوب‌شرقی
محمدی	ایلخانی	۲۰۹۳٤	۱	۲۷۳	۱۸.۵	۱٤.۸	٤.۷	۱	جنوب‌شرقی، شمال‌غربی
رئیسی	ایلخانی	۲۰۹٦۱	۱	۲۵۲	۱۹	۱۳.۳	٤.۵	۱	جنوب‌شرقی

ج ۱. معرفی چهارصفه‌های ثبت ملی روستای دوسیران.

موقعیت قرارگیری چهارصفه در روستا

چهارصفه‌های دوسیران عمدتاً در جنوب روستا و در همسایگی یکدیگر متمرکز شده‌اند؛ به‌طوری‌که چهارصفه‌های غلامحسین نادری و عبدالسلام نادری در کنار هم واقع‌اند و به یکدیگر راه ارتباطی دارند. چهارصفه دشتی نیز از سمت شمال‌غربی با عمارت عبدالسلام نادری همسایه است و عمارت بازدار نیز با فاصله اندکی در غرب این سه عمارت قرار گرفته است اما چهارصفه‌های محمدی و رئیسی با فاصله نسبتاً زیادی از این مجموعه به ترتیب در جنوب و جنوب‌غرب روستا واقع شده‌اند (تصویر شماره ۳). به مرور زمان ساکنین روستا در اطراف این عمارت‌ها اسکان یافته و در حال حاضر این عمارت‌ها در میان و زیر خانه‌های دیگر قرار گرفته‌اند، به‌گونه‌ای که بام اکثر آنها به حیاط خانه‌ای دیگر تبدیل شده است. با توجه به اینکه چهارصفه‌ها قدیمی‌ترین بناهای دوسیران می‌باشند می‌توان نتیجه گرفت هسته اولیه روستا در بخش جنوبی آن می‌باشد. با بررسی کیفیت ابنیه در کل بافت روستا و تکنیک ساخت و مصالح سایر بناها و تراکم بافت و شیوه شبکه‌بندی معابر روستا و عرض آنها که در گذشته بافت روستا متراکم‌تر بوده و معابر شبکه‌بندی نامنظم‌تر و عرض کم‌تری داشته‌اند؛ به‌نظر می‌رسد گسترش اولیه روستا حول هسته اولیه به ترتیب در سمت غرب و شمال آن صورت گرفته است، سپس گسترش ثانویه به ترتیب در سمت شمال، غرب و شرق ادامه یافته است (تصویر شماره ۳). جهت‌گیری عمومی خانه‌ها در

دوسیران به‌دلیل انطباق یافتن خانه‌ها با عوامل اقلیمی و توپوگرافی منطقه، در دو جهت مختلف در راستای جنوب‌شرقی به شمال‌غربی و شمال‌شرقی به جنوب‌غربی است (تصویر شماره ٤).

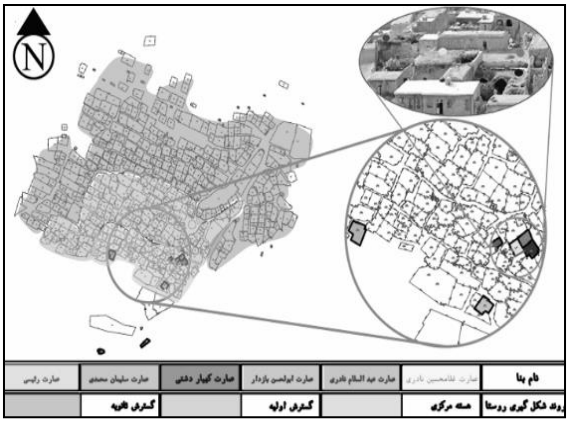

ت ۳. نقشه موقعیت قرارگیری چهار صفه‌ها در روستا و روند گسترش روستا.

ت ٤. راست: فضای داخلی چهارصفه غلامحسین نادری. منبع: عزمی (۱۳۹۷). چپ: نمای چهارصفه (۱۳۹۸).

روش تحقیق

نگارندگان با تکیه بر روش پیمایشی و برداشت‌های میدانی، در بازدیدهای مکرر از روستا، تلاش نموده‌اند تا با اندازه‌گیری فضای داخلی و بررسی متغیرهایی مانند نوع فناوری ساخت، نظام کالبدی، نحوه انتظام فضایی، نحوه جابجایی خانه‌ها در جوار هم، نحوه دسترسی توده و فضا، نحوه شکل‌گیری همسایگی و درنهایت با مقایسه تطبیقی ٦ نمونه از بناهای موردنظر، به بازشناسی الگوی چهارصفه در روستای دوسیران بپردازند. با بررسی اسناد ترسیمی و تصویری چهارصفه‌های دوسیران، مشخصات کالبدی و ریزفضاهای آنها، الگوی کلی این بناها تعیین شد. به‌دلیل ریزش سقف بخش‌هایی از چهارصفه‌ها، امکان برداشت دقیق همه فضاها و همچنین تشخیص پوشش آسمانه آن وجود ندارد. این فضاها در پلان به‌صورت هاشورخورده مشخص شده و پلان معکوس آن نیز به همین دلیل رسم نشده است. بااین‌حال حدود اصلی بنا به‌طور دقیق مشخص شده است.

چهارصفه غلامحسین نادری: این بنا دوطبقه می‌باشد و علاوه بر بخش چهارصفه (تصویر شماره ٤، بالا)، در راستای محور شمال‌غربی ـ جنوب‌شرقی گسترش یافته است. تراز اصلی چهارصفه ۵۰سانتی متر از سطح حیاط پایین‌تر است. در این فضا راه‌پله‌ای به طبقه بالا دیده می‌شود که در اثر ریزش سقف مسدود شده است. همچنین یک ورودی به راهروی انتهایی بنا نیز وجود دارد که این بخش به‌دلیل ریزش سقف قابل برداشت نمی‌باشد؛ اما حدود کلی آن مشخص است و با توجه به کلیت پلان، احتمال می‌رود این راهرو به دو اتاق قرینه ختم شود. با توجه به جهت راه‌پله مذکور و کاهش ارتفاع سقف در قسمتی از صفه جنوب‌شرقی، مشخص است که این راه‌پله به اتاقی روی صفه جنوب‌شرقی ختم می‌شود. طبقه دوم بنا در جداره جنوب‌شرقی دارای دو ورودی می‌باشد و به بام خانه مجاور باز می‌شوند و دسترسی به آنها از طریق ۸ پله از سطح فضای بیرون، که به بام خانه مجاور ختم می‌شود؛ صورت می‌گیرد. همچنین آثار ورودی مسدود شده‌ای در جداره جنوب‌غربی نمایان است که باتوجه به اینکه این ورودی نعل‌درگاه ندارد، احتمال می‌رود در دوره‌های بعد در بنا ایجاد و مجدداً مسدود شده باشد (تصویر شماره ٤، پایین). پس از ورود به طبقه اول مشاهده

می‌شود که ورودی راه‌پله داخلی (از همکف) به این طبقه مسدود شده است. پوشش آسمانه در اولین اتاق طبقه اول (اتاق جنوبی) طاق کلنبو است که به شیوه عرقچین حلزونی اجرا شده اما با توجه به خصوصیات کالبدی بنا، احتمال می‌رود پوشش اولیه این اتاق نیز همچون سایر اتاق‌ها، طاق گهواره‌ای بوده و در دوره‌های بعدی به‌صورت کلنبو مرمت شده است. محل احتمالی اجاق‌ها در این بنا با رنگ آبی در پلان مشخص شده است (جدول شماره ۲). این چهارصفه از سمت شمال‌شرقی دارای ورودی مستقیم به چهارصفه عبدالسلام نادری است. فضای داخلی این بنا دارای تزئینات گچ‌بری می‌باشد که در حال حاضر بخش قابل توجهی از آن تخریب شده است. این بنا در سال ۱۳۹۷ مرمت شده است.

نام بنا	عمارت چهارصفه غلامحسین نادری			
نام ریزفضا	ابعاد کلی			نوع پوشش آسمانه
	طول	عرض	ارتفاع	
میانخانه	٤.٣	٤.٣	٥.٤	طاق کلنبو با گره هشت پابزی
صفه	٣.٨	٣.٥	٣.٤	طاق گهواره‌ای
اتاق	٣.٥	٣.٥	٣.٤	طاق گهواره‌ای
فضای تقسیم	٣.٥	٣	٢.٦	طاق گهواره‌ای
اتاق	٥.٢	٣.٥	٢.٤	–
اتاق	٥.٢	٣.٥	٢.٥	طاق گهواره‌ای

پلان و برش

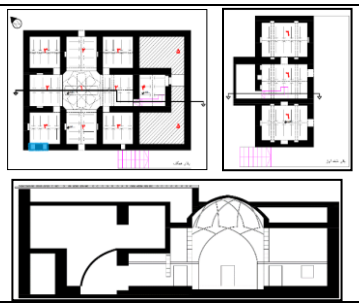

ج ۲. مشخصات کالبدی چهارصفه غلامحسین نادری. ۱میانخانه۲صفه۳و۵و۶اتاق ٤فضای تقسیم.

چهارصفه عبدالسلام نادری

این بنا در راستای محور شمال‌شرقی ـ جنوب‌غربی گسترش یافته، به این صورت که پس از ورود به بنا از صفه شمال‌شرقی وارد یک فضای تقسیم شده و ۲ اتاق به‌صورت قرینه دیده می‌شود. در حال حاضر سقف این ۳ فضا ریزش و ورودی آن مسدود شده است. این بنا فاقد تزئینات گچ‌بری در فضای داخلی می‌باشد و در سال ۱۳۹۷ پوشش آسمانه میانخانه و سقف بنا مرمت شده است.

عمارت عبدالسلام نادری				
نام ریزفضا	ابعاد کلی			نوع پوشش آسمانه
	طول	عرض	ارتفاع	
میانخانه	۴.۳	۴.۳	۴.۶	طاق کلنبو با رسمی هشت ساده شاقولی
صفه	۳.۸	۳.۵	۳.۴	طاق گهواره‌ای
اتاق	۳.۵	۳.۵	۳.۴	طاق گهواره‌ای
فضای تقسیم	۳.۵	۳.۵	۳.۴	_
اتاق	۳.۵	۳.۵	۳.۴	_

پلان و برش

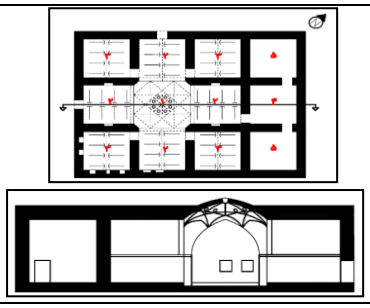

ج ۳. مشخصات کالبدی چهارصفه عبدالسلام نادری. ۱میانخانه۲صفه۳اتاق٤فضای تقسیم۵اتاق.

عمارت کهیار دشتی

در حال حاضر ورودی بنا با گسترش روستا در اطراف آن مسدود است. سقف و تزئینات گچ‌بری داخل آن تقریباً به‌طور کامل تخریب شده و تنها آثار اندکی از آن بجای مانده است (تصویر شماره ۵). در مرکز میانخانه ستونی مشاهده می‌شود

براساس بررسی‌های صورت‌گرفته و با توجه به نمونه مشابه آن در چهارصفه رئیسی، برای دفع خمش طاق کلنبوی مرکزی و جلوگیری از تخریب آن ساخته شده است. گرمخانه و اجاق در این بنا به‌صورت طاق جناقی طراحی شده است (جدول شماره ٤).

عمارت کهیار دشتی					پلان و برش
نام ریزفضا	ابعاد کلی			نوع پوشش آسمانه	
	طول	عرض	ارتفاع		
میانخانه	٤.٦	٤.٦	٤.٩	طاق کلنبو با رسمی هشت ساده شاقولی	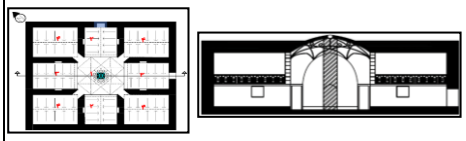
صفه	٣.٦٥	٣.٢	٣.٦٥	طاق گهواره‌ای	
صفه	٤.٤٥	٣.٢	٣.٦٥	طاق گهواره‌ای	
اتاق	٤.٤٥	٣.٦٥	٣.٦٥	طاق گهواره‌ای	

ج ٤. مشخصات کالبدی چهارصفه کهیار دشتی. ۱میانخانه ۲صفه۳ صفه٤ اتاق.

عمارت چهارصفه بازدار

ساکنین با دخل و تصرف در آن، ورودی اصلی را مسدود کرده (تصویر شماره ٦) و ورودی دیگر در حیاط شمال‌غربی؛ ایجاد کرده‌اند و با کشیدن دیوار، صفه‌ها را تبدیل به اتاق و سرویس بهداشتی کرده‌اند و از آن به‌عنوان انباری و محل نگهداری دام استفاده می‌شود (جدول شماره ٥).

عمارت چهارصفه ابوالحسن بازدار				پلان و برش
نام ریزفضا	ابعاد کلی			نوع پوشش آسمانه
	طول	عرض	ارتفاع	
میانخانه	٤.٣	٤	٥.١	طاق کلنبو با رسمی هشت ساده شاقولی
صفه	٣.٥	٣.٣	٤	طاق گهواره‌ای
صفه	٤.٣	٣.٢	٤	طاق گهواره‌ای
اتاق	٤	٣.٠٥	٤	طاق گهواره‌ای

ج ٥. خصوصیات کالبدی چهارصفه ابوالحسن بازدار.

ت ٥. سقف تخریب‌شده عمارت دشتی (۱۳۹۸).

ت ٦. ورودی مسدودشده عمارت بازدار (۱۳۹۸).

چهارصفه سلیمان محمدی

این بنا علاوه در راستای محور شمال‌غربی ـ جنوب‌شرقی، گسترش یافته است. پوشش آسمانه میانخانه این بنا نیز ریزش کرده و به‌دلیل بالا آمدن سطح کوچه، نیمی از بنا در خاک فرو رفته و ورودی آن مسدود شده است (تصویر شماره ٧ و جدول شماره ٦).

عمارت چهارصفه سلیمان محمدی					پلان و برش
ریزفضا	ابعاد کلی			نوع پوشش آسمانه	
	طول	عرض	ارتفاع		
میانخانه	٤.٨	٤.٨	٤.٨	طاق کلنبو با رسمی هشت ساده شاقولی	
صفه	٤.٣	٤	٣.٥	طاق گهواره‌ای	
ااتاق	٤	٤	٣.٥	طاق گهواره‌ای	
بخش آوار	١٠.٩	٣	٣.٥	_	
اتاق	٣	١.٨	٣.٥	طاق گهواره‌ای	

ج ٦. خصوصیات کالبدی چهارصفه سلیمان محمدی ١ میانخانه٢ صفه١٣٤ اتاق٥ بخش آوار٦ اتاق.

چهارصفه رئیسی

این بنا در راستای محور شمال‌غربی ـ جنوب‌شرقی گسترش یافته اما با توجه به پوشش سقف و تکنیک ساخت و ارتفاع بلندتر ورودی‌های این قسمت به‌نظر می‌رسد این بخش که در حال حاضر ریزش کرده، در دوره‌های بعد به بنای اصلی الحاق شده است. ورودی اصلی چهارصفه نیز به مرور زمان به‌دلیل بالا آمدن سطح کوچه و ریزش سقف پیش ورودی، تا نیمه مسدود شده است (تصویر شماره ۸، بالا). در مرکز میانخانه این چهارصفه یک ستون با تیرپوش چوبی که برای جلوگیری از خمش طاق (پوشش آسمانه) ساخته شده، دیده می‌شود. در این بنا طاقچه‌های با طاق جناقی نیز دیده می‌شود (تصویر شماره ۸، پایین).

ت ۷. ورودی مسدودشده چهارصفه محمدی (۱۳۹۸).

ت ۸. پیش ورودی الحاقی چهارصفه رئیسی ۱۳۹۸. پایین. ستون و تیرپوش چوبی میانخانه و طاقچه با طاق جناقی (۱۳۹۷).

بحث

پس از بررسی میدانی بناها مشخص شد که الگوی عمومی فضای داخلی چهارصفه‌های دوسیران به‌صورت چلیپاشکل است و ما بین هر دو صفه؛ جز در عمارت کهیار دشتی که ورود به اتاق‌ها از سمت گوشه‌های پخ‌شده میانخانه صورت می‌گیرد؛ یک پاتاق قرار دارد که ورودی آنها به‌صورت قرینه به صفه میانی باز می‌شود (تصویر شماره ۹). ورودی‌های اصلی بنا نیز بر محورهای اصلی بنا که بر مرکز صفه(ها) عمودند؛ واقع می‌شده است (تصویرشماره ۱۰).

ارتفاع ورودی اصلی چهارصفه‌ها و همچنین ورودی اتاق‌های داخلی کوتاه‌تر از معمول و ۱٤۰ سانتی‌متر است. ورود به خانه جز در عمارت رئیسی که احتمالاً پیش ورودی در دوره‌های بعد به اصل بنا الحاق شده؛ به‌طور مستقیم و بدون پیش ورودی صورت می‌گیرد سپس با اختلاف تراز ۲۰ سانتی‌متر پایین‌تر از صفه

ورودی بـه بخـش مرکـزی چهارصـفه کـه الگـوی هشت‌ضلعی دارد وصل می‌شود. پوشش آسمانه در اتاق جز یک مورد که طاق کلنبو به شیوه عرقچین؛ (اجراشده با الگوی حلزونـی) دارد، طـاق گهـواره‌ای؛ در صـفه‌هـا چهارطاقی که در مرکز بنا به‌صورت طاق تویزه بـه هـم وصل می‌شـوند و در بخـش مرکـزی بـه‌صـورت طـاق کلنبو مـی‌باشـد کـه در چهارصـفه غلامحسـین نـادری به‌صورت گره هشت‌پابزی (تصویر شـماره ۱۱، بـالا) و در پنج بنای دیگر با شیوه رسمی هشـت سـاده شـاقولی در زمینـه هشـت ضـلعی اجـرا شـده اسـت (تصـویر شماره ۱۱، پایین).

ت ۹. ورودی اتاق‌های چهارصفه دشتی. منبع: اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون (۱۳۹۷).

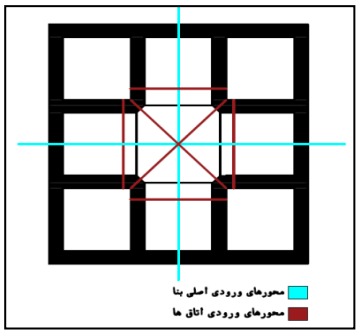

ت ۱۰. الگوی عمومی چهارصفه‌های دوسیران.

مصالح و تکنیک ساخت

با بررسی قسـمت‌هـای ریـزش‌کـرده چهارصـفه‌هـای دوسیران، مشخص شد؛ ایـن بناهـا دوجـداره هسـتند و مصالح به‌کاررفته در آن سنگ خشکه‌چین و یا با مـلات ساروج می‌باشد. چهارصفه‌هـای دوسـیران بنـابر دلایـل اقلیمی و امنیتی هـیچ‌گونـه نـورگیر و بازشـویی بـه‌جـز ورودی(های) اصلی بنا ندارند. سقف‌هـا مسـطح و تنهـا اندکی برآمدگی در قسمت مرکزی بنا بـه‌دلیـل پوشـش طـاق داخلـی دیـده مـی‌شـود. تهویـه فضـای داخـل و همچنـین تخلیـه دود اجـاق از طریـق مجـاری درنظرگرفته‌شده در جداره بنا، صورت می‌گرفتـه اسـت، که در فضاهای مجاور جداره‌های خارجی، این مجـاری مستقیم بـه فضـای بیـرون ختـم مـی‌شـده‌انـد (تصـویر شماره ۱۲، بالا)، اما در چهارصفه غلامحسین نادری کـه دوطبقه نیز می‌باشد؛ تهویه اتـاق‌هـای میـانی کـه امکـان تهویه مستقیم ندارند؛ به‌طور غیرمستقیم انجام مـی‌شـود. این بنا دارای دو سقف است، ابتدا پوشش طاقی اتاق‌هـا ساخته شده سپس با فاصله ۱ متر سقف تیرپوش چـوبی ایجاد و مجاری تهویه به فضای میانی این دو پوشش که خود دارای روزنه تهویه خارجی است، منتهی مـی‌شـود (تصویر شماره ۱۲، پایین).

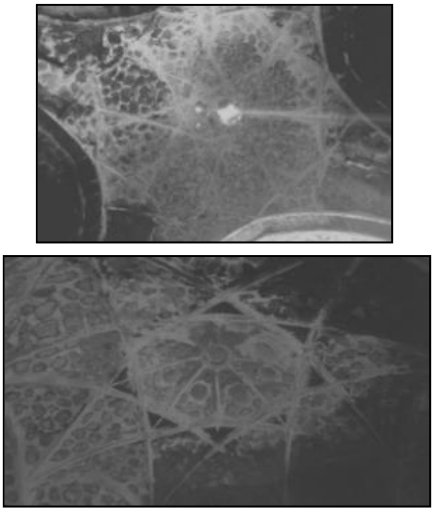

ت ۱۱. بالا. طرح گره پوشش آسمانه میانخانه غلامحسین نادری. منبع: عزمی (۱۳۹۷). پایین. طرح رسمی پوشش آسمانه میانخانه عمارت نادری (۱۳۹۸).

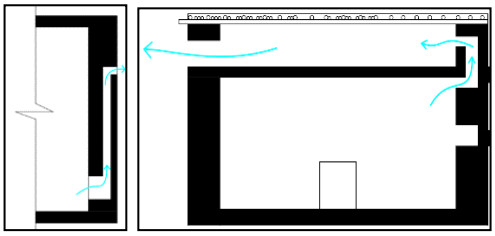

ت ۱۲. چپ. دیتیل مجرای تهویه مستقیم. چپ. دیتیل مجرای تهویه غیرمستقیم.

لازم به ذکر است که اجاق‌ها در جداره‌های خارجی در نظر گرفته می‌شده‌اند و تخلیه دود به‌صورت مستقیم صورت می‌گرفته زیرا تهویه غیرمستقیم باعث پخش شدن دود در فضای داخلی خانه می‌شده است، همچنین روزنه‌های تهویه عموماً در نمای اصلی خاتمه یافته (تصویر شماره ۱۳) و هیچ مجرایی در سقف دیده نمی‌شود. این امر ممکن است به‌دلیل برف‌خیز بودن دوسیران و جهت جلوگیری از مسدود شدن مجاری توسط برف باشد.

ت ۱۳. روزنه تهویه خاتمه‌یافته در نما (۱۳۹۸).

بررسی اقلیمی

با بررسی ابعاد روزنه‌های تهویه در چهارصفه‌های دوسیران، به‌نظر می‌رسد جهت جلوگیری از اتلاف حرارتی در فصول سرد، ابعاد این روزنه‌ها، خصوصاً در فضای داخلی به‌صورت حداقل در نظر گرفته شده (تصویر شماره ۱٤) تا ضمن برقراری تهویه حجم زیادی از هوا و در نتیجه حرارت بین محیط داخل و خارج تبادل نشود. دوپوش کردن سقف علاوه بر کاهش فرسودگی بنا، به‌صورت پنام در برابر تجمیع برف و باران عمل نموده‌است، همچنین فاصله بین دو پوش‌ها به نوعی عملکرد سبک‌سازی را بر عهده داشته است.

در زمینه تحلیل جهت‌گیری عمومی چهارصفه‌ها به‌نظر می‌رسد باد غالب روستا که از سمت غرب می‌وزد (قائدی، ۱۳۹۷) بر چرخش تقریبی °٤٥ چهارصفه‌های دوسیران نسبت به محورهای اصلی و درنهایت جهت‌گیری شمال‌غربی به جنوب‌شرقی آنها مؤثر بوده است. نحوه استقرار این امکان را فراهم نموده که ورودی بنا در هر جبهه‌ای واقع شود؛ در معرض مستقیم ورود باد سرد زمستانی، قرار نگیرد (تصویر شماره۱۵). ورودی‌های چهارصفه غلامحسین نادری در جبهه جنوب‌غربی، ورودی چهارصفه‌های عبدالسلام نادری و محمدی، در جبهه شمال‌غربی و ورودی چهارصفه‌های دشتی، بازدار و رئیسی در جبهه جنوب‌شرقی در نظر گرفته شده‌اند که در همه این موارد امکان ورود مستقیم باد به داخل بنا وجود ندارد.

ت ١٤. روزنه کوچک داخلی تهویه نگارنده، (۱۳۹۸).

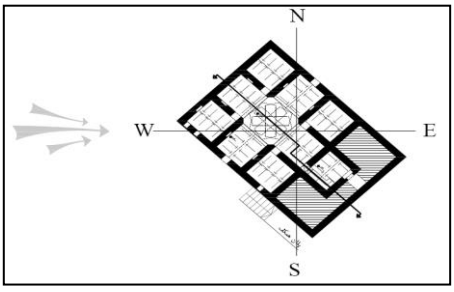

ت ۱۵. جهت‌گیری مناسب چهارصفه غلامحسین نادری نسبت به باد غالب منطقه.

نتیجه

در ایـن تحقیـق تـلاش گردیـد تـا ضـمن معرفـی عمارت‌های موسوم به چهارصفه در روستای دوسـیران، به بررسی ابعاد کالبدی ویژه این ابنیه روستایی پرداختـه شود. گونـه مسـکونی موسـوم بـه چهارصـفه دوسـیران دارای ویژگی‌های متفاوتی از گونه‌های چهارصفه دیگـر است به‌گونه‌ای که انتظام فضایی به‌صورت چلیپاشکل و با پوشش یکپارچه، پایین‌تـر از تـراز زمـین واقـع شـده است. همچنین در میان گونه‌های چهارصفه، نمونه‌هـای عمارت‌های دوسـیران دارای میانسـرا و فضـای تقسـیم پوشیده هستند. این مطلب همان‌گونه که در بخش بحث آمد به‌علت ویژگی‌های اقلیمی منطقه اسـت. بـاد غالـب شهرستان کوه‌چنار از سمت غـرب مـی‌وزد و چـرخش تقریبی ٤٥ درجه چهارصـفه‌هـای دوسـیران نسـبت بـه محورهای اصلی و درنهایت جهت‌گیری شمال‌غربی بـه جنوب‌شرقی آنها، این امکان را فراهم نموده کـه ورودی بنا در هر جبهه‌ای واقع شـود، در معـرض مسـتقیم بـاد غالب، قرار نگیرد. این امر موجب کـاهش ورود جریـان باد سرد بـه بنـا در فصـل سـرما شـده اسـت. همچنـین چهارصفه‌ها، بنابر اقلیم و دلایل امنیتی، فاقـد نـورگیر و بازشو (به استثناء ورودی اصلی) بوده و ارتفاع درها بـه هنگام ورود، کوتاه‌تر از حد معمـول اسـت و بـه انـدازه ١٤٠ سانتی‌متر ساخته شده است. البته ایـن احتمـال نیـز می‌رود که ادای احترام بر ارتفـاع و آسـتانه درهـا مـؤثر باشد. دیوار و پوشش بام دوجداره بوده و تهویه در آنها به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم صـورت مـی‌گرفتـه است. تهویه مستقیم از طریق مجاری درنظرگرفتـه‌شـده در دیوارهای خارجی که به فضای باز ختم مـی‌شـود؛ و تهویه غیرمستقیم از طریق مجاری درنظرگرفتـه‌شـده در دیوارهای داخلی که به فضای میانی سقف دوپوش (کـه خود دارای روزن به فضای باز اسـت) خـتم مـی‌شـود؛ صورت می‌گرفته است. به‌علت برف‌خیز بودن دوسـیران و جلـوگیری از مسدودشـدن مجـاری تهویـه، روزنـه خروجی آن را به‌جای سقف در نما ایجاد می‌کرده‌اند.

ویژگی چیدمان و مصالح نیز که عمدتاً سنگی با مـلات ساروج اسـت بـا ترکیبـی کـه در پوشـش طـاقی میانـه چهارصفه بـه‌وجـود مـی‌آورد؛ از منظـر فـن‌آوری نـوع پیشرفته و کارایی را به تصویر می‌کشد؛ بـه‌گونـه‌ای کـه مشابه آن در معماری مسکونی روستایی به‌نـدرت دیـده می‌شود. تکرار فرم چلیپایی در تنظیم فضـاهای داخلـی، به‌نوعی نشان‌دهنده نظام‌مند بودن ساخت ایـن خانـه‌هـا است؛ به‌معنای از پیش‌اندیشگی انتظام فضایی است کـه با وجه ساخت کالبد ارگانیک روستایی متفاوت است.

فهرست منابع

– اسناد اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون.

– توسلی، محمود. (١٣٩٥)، ساخت شـهر و معمـاری در اقلـیم گرم و خشک ایران، چ ٥، پیام: پیوندنو، تهران.

– جـودکی عزیـزی، اسـدالله؛ موسـوی حـاجی، سـید رسـول؛ مهرآفرین، رضا. (١٣٩٣)، گونـه‌شناسـی الگـوی چهارصـفه در معماری ایرانی و سیر تحول آن. پژوهش‌های معماری اسـلامی، ش٥، سال٢، صص ٨٨–٦٤.

- دانش‌دوست، یعقوب. (١٣٧٧)، طبس شهری که بود، سـازمان میراث فرهنگی کشور، نشر سروش، تهران.

– رهـروی پـوده، سـاناز؛ ولـی‌بیـگ، نیمـا؛ دهقـان، نـرگس و همکـاران. (١٣٩٨)، تحلیـل ویژگـی‌هـای شـکلی خانـه‌هـای چهارصفه و نفوذ آن در کالبد شکلی خانه‌های درونگرای شـهر اصفهان. باغ نظر، ش ٧٢، سال شانزدهم، صص ٢٠–٥.

- کیانی، محمدیوسف. (١٣٧٧)، تاریخ هنر و معماری ایـران در دوره اسلامی، سـازمان مطالعـه و تـدوین کتـب علـوم انسـانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران.

– طباطبائی زواره، مـریم؛ ولـی‌بیـگ، نیمـا؛ عظیمـی، مـریم و همکـاران. (١٣٩٧)، مقایسـه کالبـد خانـه‌هـای چهارصـفه و حوض‌خانه‌ای سنتی شهر زواره. معماری اقلیم گـرم و خشـک، ش٧، سال٦، صص١٢٥–١٠١.

– عزمی، مریم. (۱۳۹۷)، آرشیو شخصی.
– غفاری، علی. (۱۳۷۹)، زواره، نمادی از اسطوره کویر، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
– غلامی، غلام‌حسین؛ کاویان، مجتبی. (۱۳۹٤)، بررسی جایگاه الگوی چهارصفه در سازمان فضایی معماری مسکونی ناحیه گرم و خشک ایران، مسکن و محیط روستا، ش ۱۵۷، س۳٦، صص ۱٤۹-۱٦۱.
– غلامی، غلام‌حسین؛ کاویان، مجتبی. (۱۳۹٦)، گونه‌شناسی الگوی چهارصفه در خانه‌های تاریخی ایران.. اثر، شماره ۷۷، صص ۳۱-٤۸.
– فرزانه، آویسا حاجی ابراهیم زرگر، اکبر؛ گلشن، صدیقه (۱۳۹٦)، مرمت و احیای یک مجموعه خانه چهار صفه در روستای مزرعه کلانتر با رویکرد حفظ آیین‌های زرتشتی موجود، دانشگاه شهید بهشتی.
– قائدی، سهراب. (۱۳۹۷)، ارزیابی کاربرد نیروی باد در تهویه طبیعی شهرهای استان فارس. مطالعات عمران شهری، شماره ٤، سال دوم، صص ۹۸-۸۸.
– معماریان، غلامحسین. (۱۳۷۳)، آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی دورن‌گرا، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
– معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۱)، آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی برون‌گرا، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
– معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۲)، معماری ایرانی، سروش دانش، تهران.
- Sarabi, A., & Molanaei, S. (2016). VERNACULAR ARCHITECTURE COMPATIBLE WITH ENVIRONMENT OF STEPPED VILLAGES; CASE STUDY: PALANGAN VILLAGE, IRAN. IIOAB JOURNAL, 7, 162-170.
- Shakoor, A. (2011). Analysis of the role of natural environment in the compatibility of human settlements with it “emphasizing application of climate in Esfahan rural architecture, Iran”. Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 5(12), 1524-1526.
- اینستاگرام دوسیرانی‌ها، 1- url
/https://www.instagram.com/p/BeK8yXAlla-/?igshid=18z135a69lw2p -
./http://www.instagram.com/p/Bwy0cmKHPIc/?igshid=aiin7h3tdprd.

تاریخ دسترسی ۱۳۹۸/۰٤/۲۵
- https://doi.org/10.22034/39.169.61